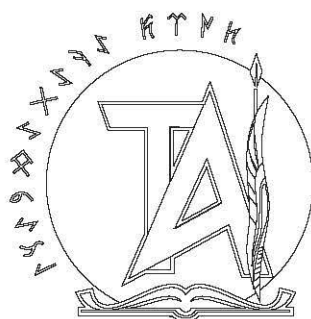

АЛТАИСТИКА ЖӘНЕ ТҮРКОЛОГИЯ

АЛТАИСТИКА И ТЮРКОЛОГИЯ

ALTAISTICS AND TURKOLOGY



№4 (4), 2011



**Бас редактор
Главный редактор**

Шәкір Ибраев

Editor-in-Chief

Shakir Ibrayev

**Редакция алқасы
Редакционная коллегия**

Ахматалиев А. (Бішкек), Бахадирова С. (Нүкіс), Бердібай Р. (Түркістан), Бутанаев В. (Абакан), Васильев Д. (Мәскеу), Егоров Н. (Чебоксары), Закиев М. (Қазан), Джусупов М. (Ташкент), Дыбо А. (Мәскеу), Иванич М. (Сегед), Илларионов В. (Якутск), Исен М. (Анкара), Каипов С. (Бішкек), Қайдар Ә. (Алматы), Набиев Б. (Баку), Пенжиев М. (Ашхабад), Райхл К. (Бонн), Рахмонов Н. (Ташкент), Сарыбаев Ш. (Алматы), Түймебаев Ж. (Астана), Чеченов А. (Мәскеу), Шайхулов А. (Уфа), Хората О. (Анкара), Янковский Х. (Познань), Абдужаппаров Ы. (Астана) жауапты хатшы

Editorial board

Ahmataliev A. (Bishkek), Bahadirova S. (Nukus), Berdibai R. (Turkistan), Butanaev V. (Abakan), Vasiliev D. (Moscow), Egorov N. (Cheboksary), Zakiev M. (Kazan), Djusupov M. (Tashkent), Dibo A. (Moscow), Ivanich M. (Szeged), Illarionov V. (Yakutsk), Isen M. (Ankara), Kaipov S. (Bishkek), Kaidar A. (Almaty), Nabiev B. (Baku), Penzhiev M. (Ashkhabad), Reichl K. (Bonn), Rakhmonov N. (Tashkent), Sarybaev Sh. (Almaty), Tuimebayev Zh. (Astana), Chechenov A. (Moscow), Shaikhulov A. (Ufa), Horata O. (Ankara), Yankovsky Kh. (Poznan), Abduzhapparov R. (Astana), executive secretary

**Настоящий выпуск журнала посвящается
80-летию со дня рождения всемирно известного
ученого-тюрколога А.Рона-Таша**

**Dergimizin Bu Sayısı Dünyaca Ünlü İlim
Adamı A. Rona-Taş'ın Doğumunun 80 yıl
dönümüne Hitap edilmektedir**

**The present issue of the journal is devoted
to 80-years of Andras Rona-Tas' birthday,
a world-known scholar, turkologist.**

G.S. YÜKSEKKAYA

YÖRGEK > YÖREK KELİMESİ ÜZERİNE

Бұл мақалада түркі халықтарының салт-дәстүрінде жиі кездесетін «жөргеу» сөзінің тарихи этимологиялық, лингвосемантикалық ерекшеліктері хроникалық диахроникалық зерттеулер арқылы беріледі.

Статья посвящена диахронному изучению этимологических, лингвосемантических особенностей слова «жөргеу», которое является частотным в традиционной культуре тюркских народов.

The article is devoted to diachronic study of etymological, linguistic-semantic peculiarities of the word “zhorgek” which is a frequency one in traditional culture of Turkic peoples.

Bu çalışmada Anadolu ağızlarında “çocuğun düşmemesi için beşiğin üstünden ve altından geçirilen kuşak” ve benzeri anlamlarda kullanılan *yörek* (~ *örek* ~ *yürek* ~ *yöreyh* ~ *yorak* ~ *yoraḥ* vd.) kelimesi köken bilgisi açısından değerlendirilecektir.

İlk olarak *Dîvânü Lugati't-Türk*'te *yörgek* diye bir kelime ile karşılaşyoruz. Kâşgarlı Mahmud bu kelime için şu örneği veriyor: *Kök yörgek boldı* [1, 410]. Cümlelerin Arapçası *deceneti's-semâ'*dır. *decene* kelimesinin birinci anlamı “gün kararmak”, ikinci anlamı “çok yağmurlu olmak”tır. Clauson ve Dankoff *yörgek*'i yanlış yazılım olarak kabul edip kelimenin Arapçasının ikinci anlamından, yani “çok yağmurlu olmak” anlamından hareketle “fışkırmak” anlamındaki *bürküir*- ile ilişkilendirmişler ve Orta Asya Tefsirinde “çisenti” anlamıyla *bürküir* biçiminde geçen kelime ile birleştirme yoluna giderek kelimeyi *bürkek* biçiminde okumuşlardır [2, 363; 3: III, 84]. Ben bu görüşe katılmıyorum. Kelimenin *bürkek* biçimine dönüştürülmesi yerine fiilin kök anlamından hareketle “sarılı, çevrili, kapalı” anlamında, yazılışına uygun olarak *yörgek* olarak okunabileceği fikrindeyim: *yörgek bol*- “(hava) kapalı olmak, bulutlu olmak, bulutlarla çevrili olmak”. Söz konusu kelime *Drevnetyurkskiy Slovar'* ile Sevortyan'ın sözlüğünde de *yörgek* biçiminde yer almaktadır [4, 276; 5, 234-235]. B. Atalay da kelimeyi yazılışına uygun olarak *yörgek* biçiminde okumuş ve *yörgek bol*-'a “örtülmek; gök kara dumanla örtülmek” karşılıklarını vermiştir [6: IV, 805].

yörge- fiili Uyгур Türkçesinden itibaren karşımıza çıkıyor: *yörge*- “sarmak” [7], “wickeln” [8]; *yörgel*- [9], *yörgel*- [10] “sarılmak”; *yörgen*- “sarılmak” [7]. *etin yüü, kamın içip; bagarsukların etüzlerimege yörgeyürler erdi* “etin yiyip (yediler

ve) kanını içerek (içtiler) [bunlar, ikisi de aynı anda meydana gelirler] ve (sonra) bağırsaklarını vücutlarına sararlar.” (UIV A1) [11, 119].

Dîvânü Lugatî't-Türk'te *yörge-* “sarmak; örmek; çevrelemek” (leffe) [1, 578]; *yörge-* “örtülmek; sarılmak; sarılmış olmak” (iltevâ, ilteḥafa) [1, 489-490], (yükevverü) [1], (yetekevverü) [1, 417];¹ *yörgeş-* “sarılmak; birbirine dolaşmak; birbirine girmek; karışmak” (ilteffe, iltevâ) 1, 199, 219, 408, 487);² *yörget-* “sardırmak” (eleffe) [1, 440] ve bunların çeşitli türevleri yer alıyor: *yörgemeç* “ışkembe ve bağırsağın incecik kıyılıp bağırsağın içine doldurularak kızartılması veya pişirilmesi ile yapılan bir sarma yemeği” (yüleffü, yudracu) [1 468]; *yörgeñç* “1. gündüzsefası, kakhaha çiçeği: iki çenelilerden, çoğu kenarları mavi bir çizgi ile çevrili beyaz, mavi, pembe veya morumsu çiçekler açan, bir veya çok yıllık, tırmanıcı ve otsu bir süs bitkisi, 2. Dağ dönemeci; dağ bükümünü; büküntülü; kıvrık” (iltivâ, ‘atf) [1, 613]; *yörgene:k* “saç buklesi, saç kıvrımı” (şudğ) [1, 80]³; *yörgeñçü* “sargı; dolak” (lifâfe) [1, 389, 574].⁴

Fiil bugün çağdaş lehçelerde *y-*, *ç-*, *c-*, *s-*, *ø-* ön sesli olarak görülüyor: Tuva. *çörge-* “kundaklamak, kundağa sarmak, sarıp sarmalamak”, Tuva. *çörgeşki* “sarma çorap”; Kırım Türk. *çerge-*; Tarançı. *yörge-*, Yeni Uygur. *yörge-* ve *yö-ge-*, Yeni Uygur Lobnor ağzı *yörgö-*, *yöygö-*, Baraba. *yürgö-*; Hakas. *sörge-*, *sürge-*; Yakut. *sörö-*.

Dîvânü Lugatî't-Türk'ten itibaren karşımıza çıkan *yörgek* kelimesi ise bugün çağdaş lehçelerde çeşitli ses değişikliklerine uğramış olarak görülüyor: *çörgek* “kundak bezi, çocuk bezi” Tuv. [12, 26], Karakalpak.; *çörgek* “kundak” *Cod. Cum.*, *yörgek* Özbek., Tat., Tarançı.; *yörgök* Koybal.; *yögek* “kundak” Yeni Uyg.; *cörgek* “çocuk bezi” Nog., *cörgek* Kazak.; *yörek* (*yörebezi*) Çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ [13: 1979, 4309]; yürek bağı Çocuğun, beşikten düşmemesi için, karnı üstünden geçirilerek sarılan bağ [13: 1979, 4333]; *yöreyh* (*g*) Beşik bağı; çocuğun düşmemesi için beşiğin üzerinden ve altından geçirilen kuşak. Erzurum [14]; *örek* Çocuğun düşmemesi için beşiğe bağlanan enli kuşak, bağırdak [13: 1977, 3344]; *örek ağacı* Beşiğin üstündeki örtüyü sıkıştırmaya yarayan uzun ağaç [13: IX]; *yorak* (*yoraḥ*) 1. Mest, çapula, yemeni gibi ayakkabılara vurulan meşin yama, 2. Yama, 3. Köşkerin

¹ B.Atalay kelimeyi geçtiği yerlerde *yörge-*, *yörken-*, *yürken-* biçimlerinde okumuştur [6: IV].

² B.Atalay kelimeyi üç değişik biçimde okumuştur: *yörgeş-*, *yörkeş-*, *yürkeş-* [6: IV].

³ Kelime metinde *yörgeye:k* okunacak biçimde yazılmıştır. Ayrıca bk. [2, 966].

⁴ Söz konusu fiil diğer tarihî sahalarda da çeşitli biçimleri ve türevleriyle görülür: *yörgeş-* “birbirine dolaşmak” (*iltifâf*), *yörgeşmiş* “sarmaş dolaş olmuş, sarmaşmış” (*elfâf*) [21, 191]; *yörgeş-* *Baytaratü'l-Vazih*; *örgemeç* “ışkembe ve bağırsaktan yapılan bir yemek” [29, 103], vd. *Tamlarıyla Tarama Sözlüğü*’ndeki “devenin kasık ipi” anlamındaki *yoramaç* kelimesi [22: VI, 4668], *yöremeç* biçiminde düzeltilmelidir. Bu kelime Yeni Uygur Türkçesinde *yögmeş* “sarmaşık” biçiminde görülüyor, Anadolu’da ise aynı kelime *yöremeç* “kenevirden bükülmüş ince sicim, urgan” şeklinde kullanılıyor.

kullandığı tabaklanmış deri, deri parçası, 4. Ayakkabıya vurulan pençe [13: 1977, 4296].

M. Erdal, *yörgeç*, *yörgeçü*, *yörgel*- kelimelerinin *-Xnç*, *-(X)nçU*, *-l*- ekleriyle türediğini belirterek [15, 278] kökenlerini *yörge*-’e dayandırıyor [15, 287] ve bu fiilin erken dönem metinlerinde *örge*- biçiminde görüldüğünü, bunun da aslında ön sesinde **h* bulunduğuna işaret ettiğini belirtiyor [15, 688].⁵ *Drevnetyurkskiy Slovar*’da da *yörge*- kelimesinin etimolojisi yapılmamıştır [4, 276]. Sevortyan ise *yörge*- fiilinin büyük bir ihtimalle **yör*- biçiminde farazî bir fiil kökünden *-ge*- fiilden fiil yapım ekiyle oluştuğunu, bunun da **yörüğ* + *-e*’ye gidebileceğini, *yörgek* kelimesinin ise *yör-gek* veya *yörge-k* biçiminde türemiş olabileceğini ifade ediyor [5, 234-235]. Räsänen *yörge*- fiilini “açmak, çözmek” anlamındaki *yör*- fiiline bağlıyor⁶ ve türeyişini *yör-ge*- olarak gösteriyor. Yine aynı madde içinde *yör-ge-k* izahını da buluyoruz [16, 208]. B. Paçacıoğlu ve T. Gülensoy, fiilin *-ge* eki ile türediğini belirtiyorlar [17, 710; 18, 1169]. T. Gülensoy ayrıca söz konusu fiili *yör*- “sarmak, örtmek” anlamını verdiği köke bağlayarak *ör*- fiiline gönderme yapıyor [18, 1169] ve “yükselmek” ve “iplik, yün, tel, saz gibi şeyleri elde şiş, tuğ yardımıyla birbirine dolayarak işlemek veya tezgâhta dokumak” anlamındaki iki *ör*- fiilini aynı maddede ele alıp bu fiili de T. Tekin’in izahı doğrultusunda **ör*- biçiminde gösteriyor [19, 141; 18, 666].

Türk Dil Kurumu tarafından 20-25 Ekim 2008’de düzenlenen VI. Uluslar arası Türk Dili Kurultayında *yöre* kelimesinin kökeni üzerinde durmuş ve söz konusu kelimeyi “çevrilmiş, sınırlandırılmış, örülmüş” anlamıyla *ör*- fiilinin *y*- ön sesli biçiminin *-A* zarf fiil ekli bir türevi olduğunu ifade etmiştim. *yörge*- fiilinin de *yöre* kelimesinin kökenini oluşturan *ör*- fiiline dayandığı düşüncesindeyim.

“Örmek, dokumak” anlamındaki fiille Karahanlılar döneminden itibaren karşılaşırız.⁷ Hem *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te, hem de *Kutadgu Bilig*’de *ör*- fiili, çeşitli türevleriyle birlikte yer alıyor: *örk* “yular”, *örkle*- “bağlamak”, *örüğ* “örgü”, *örük*, *örül*-, *örme*, *örümçek*, *örüş*- “örmekte yardım ve yarış etmek”, *örgü*, *örgüçlen*- “örgülü saç sahibi olmak” vd.

Söz konusu fiil, bütün tarihi lehçelerde görülüyor: *ör*- (Saç) örmek (GT, İM, Kİ) Kıp. [20, 211]; *örül*- Örülmek Harezmi. [21, 124]; *örümçük* Örümcek Harezmi. [21, 124]; *ör*- (İki şeyi birbirine) bükmek, sarmak, burmak, örmek (*Sanglax* 66v/22); *örme* İp (el-ablühü) (*Terceman*. XV.20), (*Letaif*. XVI.55) [22, 3118], vd. Bugünkü lehçelerdeki biçimleri: T.T., Özb., Karaim., Kzk., KKalp., Nog., Tele., Şor., Yakut. *ör*-; Kırg. *ör*- (*örmökçü*, *cörgömüş* Örümcek); Alt. *ör*- (*cörgömös*

⁵ M. Erdal’ın Eski Türkçe ile ilgili her iki kitabında da *yörgek* veya Clauson ve Dankoff’un yorumladıkları biçimiyle *bürkek* yer almıyor [15; 30].

⁶ Bu fiil daha sonra “tabir etmek, yorumlamak” anlamını da ihtiva ediyor.

⁷ B. Paçacıoğlu “kuşatmak, sarmak” anlamında *DLT* ile *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*’nde geçtiğini belirttiği bir *yör*- fiili kaydediyor, ancak ne *DLT*’de ne de T. Tekin’in *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* adlı kitabında böyle bir madde yer almamaktadır [17, 710].

Örümcek); Gag. *ör-* ~ *yör-*; YUyg. *ö(r)-* ~ *örü-* (*ömçük* Örümcek); Hak. *ör-* ~ *ür-* (*İRİmcİK, ÖRİNmecek, ÜRİmcek*); Trkm. *ö:r-* (*örk* İp, bağ, örük); Tuv. *örü-*; Dolg. *örü* “örgü”; Tat., Başk. *ür-*; Karaç. *cörme* “sucuk, mumbar”; Az. *hör-* (Gedebey, Gence, Qax, Qazax, Zaqatala’da *ör-*),⁸ Hal. *hiri-*, Çuv. *var* “en iyi keten türü”. Fiilin lehçelerde birçok türevi de bulunuyor.

Söz konusu fiil, Halaç Türkçesinde *h-* ön sesiyle görüldüğü için kaynaklarda çoğunlukla asıl biçiminin **hör-* olduğu kabul edilmiştir. Altay dilleri teorisi doğrultusunda Ana Altay Dilinde aslı bir **p-* ön sesi bulunduğu, bu **p-*’lerin Türk dili ile tarihî ilgisi bulunan Moğolcada *h-* (*f, ø*), Mançu-Tunguzcada *f* (*p, h, ø*) sesine dönüştüğü, Türk dilinde ise önce *h-*’ye dönüşüp, ardından da düştüğü ileri sürülmekte ve Türk lehçelerinde dağınık olarak görülüyor da düzenli olarak yaşadığı tek lehçenin Halaçça olduğu düşünülmektedir, ama aslında durum çok daha karmaşıktır. Ana Altaycada **p-* ile başladığı kabul edilen birtakım kelimeler gerçekten de Halaç Türkçesinde *h-* ile görülür, ama bu durum tamamı için söz konusu değildir. Ana Altaycada **p-* ile başladığı tasarlanan birtakım kelimeler Halaç Türkçesinde *h-* ile değil, ünlü ile başlamaktadır. Ayrıca Ana Altaycada ünlü ile başladığı kabul edilen çok sayıda kelimenin Halaç Türkçesinde ön sesinde *h-* bulunur, üzerinde durduğumuz *ör-* fiili de bu şekildedir.⁹

Tarihî ve çağdaş lehçelerin yanı sıra Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin verileri göz önünde tutularak kelimelerin Türkçedeki ilk biçimleri hakkında ipuçları elde etmek mümkün olabilir. Ancak *ö:r-* “örmek” fiilinin diğer dillerdeki biçimleri bir yana bırakılsa da Moğolcadaki biçimi de zaten bize fiilin **hö:r-* biçiminde olduğunu göstermiyor.¹⁰ Ayrıca söz konusu fiilin *h-* ön sesli biçimlerinin yanı sıra *y-* ön sesli biçimleri de mevcuttur. Diğer verilerin yanı sıra bu durumu da göz önünde tutarak fiilin önündeki *h-*’nin, aynı *y-* gibi türeme ses olarak nitelendirilebileceği düşüncesindeyim.

⁸ Azerbaycan edebi dilindeki kelime başı *h-* sesinin yansımaları ağızlardaki yansımalarına denk gelmeyebiliyor. Nitekim Azerbaycan edebi dilinde *ö:r-* fiili *hör-* biçiminde olmasına rağmen, Gedebey, Gence, Qax, Qazax, Zaqatala’da fiil *ör-* şeklindedir.

⁹ Ayrıca bk. [31, 26-28].

¹⁰ PMong. **ör-* “1. Yumuşak yünden bez, 2. Örmek”, Orta Moğ. *ormege 1, öre- 2*; Yazılı Moğ. *örmöge, ermüge 1*; Kh. *örmög*, Bur. *ürmege* “hasır”, Kalm. *örməG 1, örməçi* “dokumacı”, Ord. *örmögö*, Mongr. *merge* “espèce de tissu grossier fait de poils ou de laine” [31, 1059].

Ayrıca bk. Mo. *örmög* < **örmek* “deve yününden yumuşak kumaş”, O.Mo. *örmege* “yün gömlek”, Kal. *örmög* “bir çeşit palto”, Kal. *örmöçi* < **örmegēçi* “dokumacı” = Tkm. *ör-* “örmek”, buna karşılık Yak. *ör-* (beklenen *üör-* yerine) < diğer Türk dilleri [32, 169].

Räsänen *ö:r-* “örmek” maddesinde **(h)ör-* biçiminde tasarladığı kelimenin Tunguzcanın Ulça ağzında *pori-* “плести сеть (ağ örmek)” olarak görüldüğünü belirtiyor [16, 374]. Starostin ise *pori-*’i Türkçedeki **ar-* maddesinde değerlendiriyor [31, 1151-1152].

Halaççada, Yeni Uygurcada ve Tuvacada *ö:r-* fiilinin sonunda ünlü bulunuyor: Hal. *hiri-*, YUyg. *ö(r)-* ~ *örü-*, Tuv. *örü-*. Altay dilleri teorisine göre Türkçede tek heceli kelimelerin çoğunun sonunda bir ünlü vardı. Altayca iki heceli bu sözcüklerin sonundaki kısa ve vurgusuz ünlü daha sonraki dönemlerde kaybolmuş, ancak bazı izler bırakmıştır.¹¹ Bu durumda söz konusu fiil bu teori doğrultusunda **hōri-* olarak tasarlanabilir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar ve araştırmalar neticesinde Altay dilleri üzerinde epeyce yol katedilmiştir, ama hâlâ bu dillerin akrabalığını kabullenme noktasında cevaplanmamış sorular mevcuttur. Bu sebeple ben bu konuda ihtiyatlı davranarak bu biçimleri fiilin genişlemiş biçimleri olarak kabul etmek eğilimindeyim.

Bazı Türk yazı dillerinde birincil uzun ünlüler ya geride hiçbir iz bırakmadan normal süreli ünlüler hâline dönüşmüşler, ya da çeşitli etkiler bırakarak kaybolmuşlardır. Uzun ünlüleri sistemli bir şekilde koruyan Türkmen Türkçesinde *ö:r-* olarak görülen fiil, diğer lehçelerde çoğunlukla *ö-* veya *ü-* değişimine uğramış olarak karşımıza çıkıyor, yani normal süreli sese dönüşen *ö:-* sesi, sonraki dönemlerde */ö/* sesinin karşılaştığı bütün değişikliklere uğruyor.

Çuvaşçada söz konusu fiilin “en iyi keten türü” anlamında *var* biçimi mevcuttur. Paasonen’in sözlüğünde “örmek” anlamında *yav-* fiili yer alıyor [23, 207] ve T. Tekin bu fiili *ö:r-* fiiline bağladığı için *ö:r-* fiilini *-r-* ile türemiş gövde olarak kabul ediyor [19, 141].¹² Ancak bu görüşe katılmamız mümkün değildir, çünkü Çuvaşçada *ö:* ön sesi *avī*, *īva* (> *va*) biçiminde, ikinci ses durumunda ise *īva* veya çok az örnekte *ū* biçiminde görülür [24, 180-181].

Fiil Gagauzcada *ör-* ~ *yör-* olarak görülüyor. Diğer sahalarda da fiilin önünde *y-* veya *c-*, *ç-*, *s-* seslerini görebiliyoruz. Söz konusu fiilin diğer sahalardaki *y-*’li biçimlerinin yanı sıra Türkiye Türkçesinde de *y-* ön sesli biçimleri mevcuttur. Hatta yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Türkiye Türkçesinde *y-*’li ve *y-*’siz biçimler bir arada kullanılabilir: ¹³ *yörek/örek* Çocuğun, beşikten düşmemesi

¹¹ SUyg. *yürle-* “örmek”, *yürme* “saç örgüsü” (sıklık çatısı) < **hōri-* “örmek”; krş. Trkm. *ör-* ay., Hal. *hiri-* ay. < **hōri-* [33, 62].

Ayrıca T. Tekin, büzülme kuramını açıklarken ise Türkmencedeki *ör-*’i Moğolca *ögesi*’ye bağlar: Trkm. *ör-* “örmek” < *ō-r-* ~ Mo. *ögesi(n)* “ağ, tuzak” (kuş ya da balık avlamak için) – Hal. *ōş* ay., Kalm. *ōši*, *ōş*, Bar. *yözü* “ağ” < Mo. *ögesi* [19, 164].

¹² Çuv. *yav-* “örmek” < **yev-* < **ō-* = AT *ör-*, Trkm. *ör-* < *ō-r-* [9, 141]. T. Gülensoy da bu izahı sözlüğünde veriyor: **ō-r-* [18, 666].

¹³ *hörümçek* “örümcek” (Az.), *örbek* “1. Kalın çuhadan yapılmış üst giysi, 2. Kara yünden yapılmış el yapımı çuha, 3. Kuş tüyünden yapılmış küpe” (Hak.), *örek* “duvarcı ve dülgere eliyle yapılmış her türlü yapı, duvar” (TT), *örgimçek* “örümcek” (Özb.), *örgü* (TT), *örgün* (TT), *örk* “hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalıp ip, örük” (TT), *örkle-* “hayvanları otlatmak için otlığa götürüp bağlamak” (Trkm.), *örme* (TT), *örmekşi* “örümcek” (Kzk.), *örücü* (TT), *örük* (TT), *örükçü* “dizgici, mürettip” (Tuv.), *örül-* (TT), *örülü* (TT), *örülüş* (TT), *örüm* “1. Örme, 2. Kamçının tutma kısmı” (Alt.), *örümcek* (TT), *örün-* “Saçlarını örmek” (Şor.), *örüntü* “nesnelerin belli bir düzen içinde yerleştirilmesi”

için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ [13: 1979, 4309]; *yöremeç* Kenevirden bükülmüş ince sicim, urgan [13: 1979, 4309]; *yöreme* Örtü [13: 1979, 4309]; *örme* 1. Kıldan örülerek yapılan ip, 2. İpten örülmüş kuşak, 3. Yünden örülmüş kazak [13: 1977, 3348]; *örme* Sepet [13: 1977, 3348]; *öre* “çevre, dolay” (*Ünye –Or.) [13: 1977, 3344]; *örü* Kenetlenmiş, birbirine girmiş [13: 1977, 3351]; *örü/örük* Mısır, soğan vb. yiyeceklerin saplarını örerek yapılan hevenk [13: 1977, 3351]; *örücü* 1. Mimar, 2. Yapı ustası [13: 1977, 3352]; *örük* Hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, urgan [13: 1977, 3352]; *örüklü* Ayağından bağlı hayvan [13: 1979, 3352]; *örülüp* Omuzdan aşağı sarkıtılan saç örgüleri [13: 1977, 3353]; *yörmelemek* Teyellemek, iri iri dikmek [13: 1979, 4309]; *yörmelemek* Şaşkın şaşkın yürümek [13: 1979, 4309], vd.

Türkçede ünlü ile başlayan kelimelerin başında *y* sesinin türemesine hem oldukça sık rastlanıyor, hem de hemen hemen her dönemde ve Türk dilinin değişik sahalarında, hatta Türkçeye girmiş yabancı asıllı kelimelerde bile görülebiliyor. Her ne kadar ön seste sebepsiz ünsüz türemeleri de görülüyorsa da (*esîr* > *yesir*, *ömür* ~ *yömür*, *acaba* > *hacaba*, *elbet* > *helbet*, *in/en-* > *yen-* vb.) bu hususta hâkim olan görüş, Türkçede her dönemde görülebilen *y-* türemesinin çoğunlukla ünlü uzunluğundan kaynaklandığı yönündedir. Bu hususta türeme *y-* sesli bütün kelimeler üzerinde yapılacak araştırmalar sonucunda daha kesin sonuçlara ulaşılabilir.¹⁴

Kelimenin türeyiş biçimine gelince bazı kaynaklarda fiilden fiil yapan –GA- biçiminde bir ek yer almaktadır [25, 211; 26, 300-308; 27, 337-338; 28, 228-229]. T. Tekin *adgan-/adkan-/atkan-* fiilini izah ederken –*qu-* ekinin ses uyumuna bağlı bir varyantı olarak gösterdiği –*ga-/ge-*’nin genel Altayca geçişli/ettirgenlik eki –

(TT), *örüş* (TT), *örüü battax* “örgü” (Yak.), *ürmeksi* “örümcek” (Başk.) vd. *örklemek/örüklemek* Hayvanı otlaması için uzunca bir iple çayıra bağlamak [13: 1977, 3348]; *yörek/örek* Çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ [13: 1979, 4309]; *yöremeç* Kenevirden bükülmüş ince sicim, urgan [13: 1979, 4309]; *örme* 1. Kıldan örülerek yapılan ip, 2. İpten örülmüş kuşak, 3. Yünden örülmüş kazak [13: 1977, 3348]; *örme* Sepet [13: 1977, 3348]; *örü* Kenetlenmiş, birbirine girmiş [13: 1977, 3351]; *örü/örük* Mısır, soğan vb. yiyeceklerin saplarını örerek yapılan hevenk [13: 1977, 3351]; *örücü* 1. Mimar, 2. Yapı ustası [13: 1977, 3352]; *örük* Hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, urgan [13: 1977, 3352]; *örüklü* Ayağından bağlı hayvan [13: 1979, 3352]; *örülüp* Omuzdan aşağı sarkıtılan saç örgüleri [13: 1977, 3353]; *yörmelemek* Teyellemek, iri iri dikmek [13: 1979, 4309].

Kazakçada “atın ayağını bağlama usulü” anlamında *öre* II [34, 219] ve “1. Bağlamak için kullanılan özel ip, 2. İnsanın fikir, düşüncesine engel olmak” anlamlarında *örelük* [34, 219] kelimeleri bulunuyor. Bunlar da *ör-* fiilinin türevleridir.

¹⁴ Doerfer Halaççada **hi-*, **hi-* ve **hü-* ile başlayan sözcüklerin Genel Türkçe karşılıklarında bazan *ø-*, bazan da *y-* bulunduğu hareketle (Uyg. *ıgla-* -*yıgla-* = Hal. *hiğla-* ‘ağlamak’, *üt* - *yüt* = Hal. *hi’t* “delik”, vb.), bu gibi Genel Türkçe örneklerdeki *y-* sesinin türeme olmayıp kaybolan eski ve birincil *h-* sesinin bir izi ya da kalıntısı olduğunu ileri sürmüştür [35]. Ama bu görüşe katılmak mümkün değildir.

GA- olduğunu belirtiyor ve bu ekin pekiştirme fonksiyonu ile Türkçede de kullanıldığını belirtiyor [26, 308]. Ben *örüg* biçimi varken, *(y)ör-ge-* biçimine, hatta şimdilik kaydıyla *-GA-* biçiminde bir ek bulunduğuna tereddütle yaklaşıyorum. Zaten *yörge-* “sarmak” anlamını içeren bu kelimenin kökünü oluşturan fiil “örmek, dokumak” anlamındaki *ö:r-* fiilidir. “Örmek, dokumak” anlamındaki bir fiilden pekiştirme eki olarak nitelendirilen *-GA-* ile “sarmak” anlamındaki *yörge-*’e ulaşmak zordur. *ö:r-* fiilinin bir türevi olan *yörge-* ~ *örge-* biçiminin yapısı hakkında fikir ileri sürerken fiilin anlamını da göz önünde bulundurmak gerekir ki hem anlamı hem de yapısı göz önünde tutulunca çok yaygın kullanılan bir kelime olan *ör-ü-g* “örülmüş, birbirine geçirilmiş, sarılmış”a ve buradan *+A-* ekiyle *ör-ü-g-e-* “sarmak”e ulaşırız. *yörgek* ise bu fiilin *y-* ön sesli biçiminden *-k* ekiyle türemiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgati't-Türk Tıpkıbasımı “Faksimile”. – Ankara: TDK yayımları, 1941.
2. Clauson, Sir Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish. – Oxford, 1972.
3. Dankoff, Robert ve James Kelly, haz. Mahmûd al-Kâşgarî. Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Türk) = Türk Şiveleri Lûgatı, I-III, Harvard University: Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources, 1982-1985.
4. Nadelyaev, V.M., D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, red. Drevnetyurkskiy Slovar'. – Leningrad, 1969.
5. Sevortyan, E.V. Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov. – Moskva: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, 1974-1997.
6. Atalay, Besim, çev. Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi. I-III; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”. IV, 2. baskı. – Ankara: TDK yayımları, 1985-1986.
7. Tekin, Şinasi. Maytrisimit. Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram. – Ankara: Atatürk Üniversitesi yayımları, 1976.
8. Zieme, P., G. Kara. Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunghuang British Museum Or. 8212 (109). – Budapest, 1978.
9. Kaya, Ceval. Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin. – Ankara: TDK yayımları, 1994.
10. Röhrborn, Klaus. Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Klaus Röhrborn. – Wiesbaden, 1996.

11. Gabain, Annemarie Von. Eski Türkçenin Grameri. Çev. Mehmet Akalın. – Ankara: TDK yayınları, 1988.
12. Arıkoğlu, Ekrem ve Klara Kuular. Tuva Türkçesi Sözlüğü. – Ankara: TDK yayınları, 2003.
13. Türk Dil Kurumu. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. I-XII, – Ankara, 1963-1982.
14. Gemalmaz, Efrasiyap. Erzurum İli Ağzları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler. 3 cilt. – Ankara: TDK yayınları, 1995.
15. Erdal, Marcel. Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon. I-II, – Otto Harrassowitz-Wiesbaden, 1991.
16. Räsänen, Martti. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. – Helsinki: Lexica Societatis Fennougricae XVII, 1. 1969.
17. Paçacıoğlu, Burhan. VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı. – Ankara, 2006.
18. Gülensoy, Tuncer. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. I-II. – Ankara: TDK yayınları, 2007.
19. Tekin, Talât. Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler. – Ankara: Simurg, 1995.
20. Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. TDK yayınları, 2003.
21. Sağol [Yüksekkaya], Gülden. An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Glossary. II, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995.
22. Türk Dil Kurumu. XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. I-VIII. – Ankara, 1963-1977.
23. Paasonen, H. Çuvaş Sözlüğü. – İstanbul: TDK yayınları, 1950.
24. Ceylan [Yılmaz], Emine. Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi. – Ankara: TDK yayınları, 1997.
25. Brockelmann, C. Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens. – Leiden, 1954.
26. Tekin, Talât. "On The Etymology of Uighur adgan-/adkan-/atkan-." Central Asiatic Journal XXXIV, 1990. – 300-308.
27. Tekin, Talât. "Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic." Makaleler I Altayistik. – Ankara: Grafiker yayınları, 2003. – 327-346.
28. Taş, İbrahim. Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Doktora tezi, 2005.
29. Barutçu Özönder, Sema. 'Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü'l-Luğateyn: İki Dilin Muhakemesi. – Ankara: TDK yayınları, 1996.
30. Erdal, Marcel. A Grammar of Old Turkic. 3, Edit. Denis Sinor ve Nicola di Cosmo. – Leiden-Boston: Brill, 2004.

31. Starostin, Sergei, Anna Dybo ve Oleg Mudrak. Etymological Dictionary of the Altaic Languages. With assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov. I-III. – Leiden-Boston: Brill, 2003.
32. Poppe, Nikolaus. Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri. Çev. Zeki Kaymaz. – İstanbul, 1994.
33. Tekin, Talât. “Türk Dillerinde Önceste y- Türemesi.” Türk Dilleri Araştırmaları, 4, 1994. – 51-66.
34. Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar, çev. Kazak Türkçesi Sözlüğü. – İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları yayınları, 1984.
35. Doerfer, Gerhard. "Materialien zu türk. h- (I)", UJb. Neue Folge 1, 1981. – 93-141.